

PETRU MAIOR ÎNTRE AUFKLÄRUNG ȘI LES LUMIÈRES

Dacă se urmărește schițarea unei geografii spirituale complete a Europei Luminilor, trebuie definit și rolul iluminismului românesc¹ în contextul dat. Ori, această defnire nu poate fi concepută fără "școala de renoație" (Nicolae Iorga) din Ardeal, care a izvorât și din contactul cu cultura europeană a timpului, când s-au manifestat la noi pulsații spirituale iluministe de un dinamism echilibrat, cu o tendință continuă de asimilare creativă și o conversiune de idei traduse apoi, în formule² proprii vizibil originale.

Activitatea iluminiștilor români a transpus pe plan european problemele specifice poporului român³, un loc de seamă revenind aici Școlii Ardelene și în cadrul ei cărturalului exponențial Petru Maior.

Numai prin raportare la contextul istoriografic general putem să distingem la Maior convergențe, analogii și sincronisme cu istoriografia europeană și totodată originalitatea gândirii unui istoric care s-a învecinat în demersurile sale cu mari spirite ale istoriografiei timpului său.

Cunoașterea istorică comporta un necesar proces de asimilare-integrare într-o structură istoriografică reprezentativă în epocă, paradigmatică. Și mai mult ca oricând în veacul al XVIII-lea, marile sinteze istoriografice europene au însuflețit nu mai puțin monumentalele analize istorice naționale. Dar concomitent, în această epocă de "productivitate" istoriografică, operele mari au suscitât nu atât epigonism, cât au orientat, imperios sau mai difuz, mișcarea istoriografică. Pe drept cuvânt, "nu cantitatea izvorului menționat sau reprodus într-o carte este hotărâtoare, mai ales acum în iluminism, ci deopotrivă, calitatea lui în acest veac de consonanță pe linia ideilor"⁴

Transferul la nivel informativ și formativ dinspre cultura europeană a timpului s-a realizat prin intermediul școlii europene superioare, în primul rând, școală care a devenit idealul constant al cercurilor noastre culturale⁵.

La școlile din Roma și Viena, mai ales, s-au informat și format în mediul luminilor europene atât Șincai, cât și I. Budai-Deleanu.

Un contact masiv cu ceea ce s-a numit Reforma catolică a secolului al XVII-XVIII-lea, apropierea de febronianism, influențele jansenismului roman s-a realizat într-o primă fază în anii studiilor petrecuți de Petru Maior la Roma (1775-1779) într-un oraș în care tocmai atunci iluminismul trăia o epocă de mare înflorire⁶ și sub influența ideilor franceze care au ajutat la configurarea relativ organizată a luminismului italian⁷.

Roma era "invadată" pur și simplu de curenți divergenți de cele mai neașteptate nuanțe și orientări. Atitudini cu vechi rădăcini în evul mediu, ca galicanismul veleitar și pragmatic se alăturau curenților de coloratură antipapală diversă ca occanismul, febronianismul, jansenismul, și alte nuanțe dizidente, care toate vizau un scop revoluționar, pentru vremea respectivă, despărțirea bisericii de stat și limitarea drastică a puterii celei dintâi.

Peste acest fond al raporturilor cu mișcările de idei din Italia timpului a urmat perioada formării definitive a lui Maior în mediul vienez (1779-1780). Într-o Viena care a contribuit la receptarea noilor idei italiene, engleze și franceze, fiind unul dintre centrele cele mai însemnate de difuzare a scrierilor janseniste și galicane, - cărți, publicații îndreptate împotriva spiritului Romei, a iezuiților - unde, anume scrieri ale lui Pascal, Fleury, Van Espen, Nicolai, Eybel, Bossuet, Martini, Muratori, Hume, Voltaire, Robertson, Riegger se întâlneau cu politica antipapală a reformismului austriac, a iosefinismului cu

¹ Pompiliu Teodor, *Où en sont les études sur les Lumières roumaines ?* în *C.R.L.*, 1977, nr.2, p.40.

² *Ibidem*, p.47.

³ Alexandru Dușu, *Coordonate ale culturii românești în secolul al XVIII-lea (1700-1821)*, Studii și texte, București, Editura pentru literatură, 1968, p.362.

⁴ Pompiliu Teodor, *Samuil Micu - istoricul*, Teză de doctorat, Cluj Napoca, 1969, p.20.

⁵ Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1972, p.184.

⁶ Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1984, p.91.

⁷ Maria Protase, *Petru Maior - un ctitor de conștiințe*, București, Editura Minerva, 1973, p.34.

programul lui politic și religios.

În receptarea și dezvoltarea luminismului în Austria un rol important l-a avut influența italiană manifestă prin Ludovico Muratori⁸, dar și direcția iluministă dată de Universitatea din Salzburg⁹, Leipzig, oraș reprezentativ pentru iluminismul german¹⁰; iar peste toate acestea influența iluminismului francez având un rol determinant¹¹ și alimentând continuu iosefinismul.

În Viena jumătății de secol XVIII se combină influența latină și germană aflându-se încă sub semnul unei educații catolice și a unei culturi ce se întemeiează pe drama iezuită, pe opera italiană și pe arhitectura barocă. După 1750 cultura austriacă se impregnează de influențele germane, din moment ce Mozart introduce la Viena opera germană, iar Klopstock începe a exercita o influență asupra poeziei austriece. Este momentul în care filozofia luminilor, care cucerise Germania cultivată, orientează gândirea politică spre critica instituțiilor tradiționaliste și spre o acțiune reformatoare. Este vremea când Wicland scrie *Oglinda de aur* (1772) sperând că va putea deschide drumul în Austria despotismului luminat.

Viena reprezenta, așadar, pentru lumea central europeană un centru cultural care încearcă realizarea unei **sinteze** între iluminismul de inspirație franceză și cel german, ce pornește din lumea barocului și a preiluminismului leibnizian.

Astfel noua generație de intelectuali români ce studiază la Viena (printre care se numără S. Micu, Gh. Șincai, P. Maior) câștigă alte orizonturi culturale, în contact cu spiritul reformelor ce pătrunsese în Universitate, în viața orașului. Dar Petru Maior se formează ca istoric în ambianța europeană a Vienei, beneficiind, direct sau indirect, de progresele istoriografiei secolului. Pentru a-l înțelege mai bine, pentru a pătrunde semnificațiile operei lui istorice, nu este inutil credem să încercăm o reconstituire, măcar parțială a orizontului de cultură istorică de care a beneficiat.

Toată această atmosferă cu influențele și determinațiile ei a contribuit la formarea concepției istorice a lui Maior în mediul intra - sau extrauniversitar vienez¹², la colegiul Sfânta Barbara, sau audiind prelegerile de "științe politice" și de "știința statului", ținute la Facultatea de Filozofie de Johann Sonnenfels¹³, care cita deseori din Montesquieu, Rousseau, Mirabeau, Turgot, Ferguson, Smith, Beccaria, Hume, Picard, sau pur și simplu pe parcursul discuțiilor purtate între Petru Maior, Ioan Budai-Deleanu și Samuil Micu având și ele alături de presa vremii¹⁴ un important rol formativ.

Iată de ce, ceea ce părea a fi o simplă referință într-o carte de istorie, și ne gândim la Muratori, Du Cange, Mabillon sau Fleury, s-a dovedit a avea în spatele său o atitudine ideologică bine precizată, cu o funcționalitate aparte¹⁵, iar contactul prin intermediul Vienei cu istoriografia franceză a jucat, pe acest fond, rolul încheșării modalității de comunicare (Voltaire).

În Europa vremii coexistau două sisteme pedagogice care patronau două concepții asupra istoriei: una de natură estetică și morală (iluminismul francez, îndeosebi), alta de natură utilitară și pragmatică (iluminismul german, austriac), prima având un caracter doctrinal, a doua un caracter empiric și realist¹⁶.

În opțiunea lui Maior pentru un sistem sau altul, în concepția asupra istoriei un rol fundamental, determinant l-a avut mediul (atmosfera) în care s-a format istoricul.

Desigur el este un fiu al iluminismului, respiră atmosfera reformismului austriac, al Aufklärung-

⁸ Eduard Winter, *Barock, Absolutismus und Aufklärung in der Donaumonarchie*, Europa Verlag Wien, 1971, p.93.

⁹ *Ibidem*, p.105-106.

¹⁰ Apud, Alexandru Dușu, *Tradition and innovation in the Rumanian Enlightenment*, în *Rumanian Studies on international annual of the Humanities and Social Sciences*, vol.II, 1971-1972, Leiden, 1973.

¹¹ Eduard Winter, *op.cit.*, p.105-106; Eduard Fueter, *Histoire de la historiographie moderne*, Paris, Librairie Félix Alcan, 1914, p.461.

¹² Wolfgang Röd, *Geschichte der Philosophie - Die Philosophie der Neuzeit 2. von NeWton bis Rousseau*, München, Verlag C.H. Beck, 1984, p.266-290.

¹³ Maria Protase, *op.cit.*, p.62.

¹⁴ Hans Erich Bödeker, *August Ludwig Schlözer publiciste: pour une analyse de la corespondance, des collaborateurs et du rayonnement de ses journaux*, în *Transactions of the Seventh International Congress on the Enlightenment*, Budapest, At the Taylor Institution, Oxford, vol.II, 1989, p.632-634.

¹⁵ Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe...*, p.87.

¹⁶ Georges Gusdorf, *Introduction aux sciences humaines*, Paris, 1960, p.432.

ului în această privință nu mai este nici o îndoială.

Problema care se pune este: prin ce elemente ale operei sale istorice este el un iluminist? Este oare istoria pe care o scrie o istorie strict iluministă? Și dacă este prin ce anume? Problemă dificilă dar pe care suntem nevoiți să o discutăm, încercând o rezolvare.

Evident Petru Maior ca beneficiar al spiritualității secolului își însușește o cultură care se dezvoltă sub influența iluminismului, din perioada de "amalgamare" a Barocului și Iluminismului, o cultură care treptat își asociază sensurile ideologiei preromantice (a Sturm und Drang-ului german)¹⁷.

De la început trebuie să constatăm că în formația lui istorică nu întâlnim direct mărturiile așteptate ale influenței lui Voltaire, Hume, Robertson, Gibbon - părinții istoriografiei iluministe europene - a noii metodologii, a unei noi concepții istorice. Și este firesc, poate, fiindcă *Aufklärung*ul austriac, iosefinismul ca politică culturală nu a manifestat un interes deosebit pentru istorie, în vederile lui au intrat mai mult necesitățile urgente ale pregătirii în Universitate a funcționarilor.

Ajunși în acest punct al discuției noastre trebuie să vedem **cum** și **dacă** a fost dispus Maior să recepteze influența, concepția metoda și expresia literară a lui Voltaire¹⁸. Pentru a răspunde la toate aceste întrebări vom încerca să facem o decantare între influențele exercitate de *Aufklärung* și luminile franceze și modul cum s-au concretizat aceste influențe în scrierile lui Petru Maior.

Ca un prim rezultat al acumulărilor spirituale europene a fost *Procanonul...* scris, probabil, la Blaj, la trei ani după întoarcerea sa de la Viena și în care se pot stabili apropieri izbitoare între descrierea atmosferei din biserica română, făcută de abatele Antonio Genovesi și considerațiile lui Maior indicându-ne nu numai sensul revoltei ci și tonalitatea, amănuntele care merg până la similitudinea exemplurilor impregnate de jansenism și febronianism¹⁹. Se pot face continue paralele între ideile *Procanonului...* și scrierile unor Pietro Gianone și L. Panzini și bineînțeles Muratori²⁰, acesta încadrându-se în sfera literaturii de frondă teologică dar având și o semnificație politică.²¹

Acțiunea *Procanonului...* este destinată zăgăzuirii ofensivei catolice și de deznaționalizare a românilor, prin "luminarea" oamenilor asupra sensului politicii bisericii catolice, precum și asupra valorii morale a clerului catolic și a papei, pronunțându-se pentru o biserică creștină universală de conținut pur spiritual, fără supremație și infailibilitate papală, fără inchiziție și fără stat papal, pledând pentru un imperiu lumesc emancipat de sub tutela papei, un imperiu care să statornicească rânduielile social-economice și politice cele mai prielnice fericirii naturale a oamenilor. Este încercarea de "umanizare" a creștinismului instituțional de tip feudal, prin care P. Maior s-a apropiat de spiritul anticatolic și anticlerical al lui Voltaire și Montesquieu, orientându-se și după Febronius în *De Statu Ecclesiae et legitima protestate romani pontificis* (1763) pe care a folosit-o în întărirea argumentării sale.

Încă din *Procanon...*, Maior deosebește puterea bisericească de cea a statului, concepție des întâlnită în istoriografia vremii, de la Muratori²² la Mosheim (prin intermediul prelegerilor lui Riegger) care vorbea despre Biserică ca o instituție necesară pentru progresul moral²³, și Christian Thomasius²⁴.

Filosofia care prezidează la elaborarea operei istorice a lui Maior este, indiscutabil, raționalistă²⁵, bazată pe filosofia lui Wolff, care se leagă nemijlocit de filosofia lui Leibniz. În concepția wolffiană,

¹⁷ *Ibidem*, p.375, 477.

¹⁸ Pompiliu Teodor, *Petru Maior: Aufklärung and Nation*, în *Enlightenment and Romanian Society*, Cluj, Editura Dacia, 1980, p.269.

¹⁹ *Idem*, *Interferențe europene...*, p.93.

²⁰ Maria Protase, *Petru Maior - un ctitor...*, p.32.

²¹ *Idem*, *Petru Maior, polemist*, în *Studii și cercetări științifice. Filologie*, nr.2, 1961, p.154.

²² *Idem*, *Petru Maior - un ctitor...*, p.34.

²³ Eduard Fueter, *op. cit.*, p.470 și Louis Trénard, *L'Historien ou siècle des lumières*, în *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale - Actes du Cinquième Colloque de Mátrafured, 24 - 28 octobre 1981 Budapest*, Akadémiai Kiadó, 1984, p. 80 - 81; spre deosebire de Voltaire pentru care biserica și religia sunt subordonate statului în László Ferenczi, *Le "Discours" de Bossuet et "l'Essai" de Voltaire*, în *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale, Actes du Cinquième de Mátrafured, Budapest*, Akadémiai, Kiadó, 1984, p.190.

²⁴ O interesantă paralelă Pufendorf - Thomasius, cu exemplificări pe *Fundamenta juris naturae et gentium*, la Marcel Prélot, *Histoire des idées politiques*, Paris, 1966, p.329-331.

²⁵ Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium...*, p.209.

preluată prin intermediul lui Baumeister²⁶ de către Samuil Micu - în *Logica sa* - și apoi și de către Maior, cunoștințele omenești se împart în mai multe categorii²⁷: "De multe feluri sînt învățăturile pre lumea aceasta: alta este teologhicească prin care învățăm cele ce sînt de credință, cumu-i că este un Dumnezeu, alta a îndreptării lucrărilor prin aceasta știm care lucrare e păcat și care faptă bună, alta filosoficească ..., alta istoricească, prin care știm întimplările și faptele ce s-au făcut ..." ²⁸. Așadar, se face distincția între dogmatică, morală, filosofie etică și istorie.

Interesantă este aserțiunea lui Maior din acest fragment, conform căreia puterea bisericii se sprijină pe credință și morală, care au ca obiect pacea interioară a individului, aserțiune bazată, credem noi, pe influența lui Voltaire, care a contribuit decisiv la laicizarea istoriei și a reliefat rolul moralei,²⁹ și a lui Mosheim³⁰.

Cu toate că în spațiul românesc extracarpatic se fac traduceri din Voltaire încă în 1772 și 1792³¹, poziția oficială, sub influența bisericii ortodoxe grecești, a fost una antivoltaireană³², deci influența ideilor lui Voltaire asupra lui Maior prin filiera Principatelor nu credem că a putut avea loc atunci (1780-1790) decât prin intermediul școlii istorice din Germania³³ și apoi după întoarcerea lui Maior în Transilvania prin intermediul bibliotecilor publice existente la acea dată în Transilvania (după 1800)³⁴.

Teolog, istoric, filolog, filosof³⁵ deopotrivă, Maior înțelege oportunitatea tratării separate a istoriei politice (propriu- zise) de istoria bisericii după modelul istoriografiei franceze³⁶, a lui Mosheim³⁷, dar spre deosebire de Voltaire³⁸, mai puțin apropiat lui.

Prin scrierile sale naționale, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia și Istoria besericii românilor...*, Maior pe lângă concepția sa istorică influențată de iluminismul italian, francez și Aufklärung, împrumută de la Voltaire critica surselor, respectul pentru adevărul istoric³⁹ dar mai ales

²⁶ Samuil Micu, *Scrieri filosofice*, Studiu introductiv și Ediție critică de Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe, București, Edit. Științifică, 1966, p.37-39.

²⁷ Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *op.cit.*, p.63-66: Wolff, așa cum remarcă Hegel - "... este cel care a împărțit filosofia în discipline formale", împărțire care s-a bucurat multă vreme de autoritate și care demonstrează în linii cu totul aproximative, desigur, progresele realizate de gândirea filosofică a secolului în raport cu teologia și scolastica medievală, vezi *Iluminismul*, vol.I, Antologie, Studiu introductiv și Note bibliografice de Romul Munteanu, București, Editura Albatros, p. XXVI-XXXVIII, pentru iluminismul german vezi: *Aufklärung*, Berlin, Volkseigener Verlag, 1966, p.15-20, iar pentru gândirea secolului, în general, vezi: Paul Hazard, *Gîndirea europeană în secolul al XVIII-lea*, București, Editura Univers, 1981, cu ample referiri la Voltaire, Lessing, Wolff etc. p.396-412.

²⁸ Petru Maior, *Procanon ce cuprinde în sine cele ce sînt de lipsă spre înțelesul cel deplin și adevărat al canoanelor și a toată tocmela besericească, spre folosul mai cu samă a românilor*, Ediție îngrijită de Grigore Marcu, Sibiu, 1948, p.92-93.

²⁹ Ferenc Bir, *Voltaire et Rousseau en Hongrie a l'époque des lumieres*, în *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale - Actes de Quatrième Colloque de Mátrafured, Journée, d'études Voltaire - Rousseau, Budapest, Akadémiai Kiado, 1981, p.27; Wolfgang Rod, op.cit.*, p.184-185.

³⁰ Eduard Fueter, *op.cit.*, p.470.

³¹ Alexandru Duțu, *Coordonate...*, p.255: în 1772 se traduce *Toaca împăraților*, și apoi, în 1792, *Istoria craiului Sileziei Carol al XII lea*; *Ibidem*, p.318: în 1816, Petre Teodorovici din Timișoara îl citise pe Rousseau, Voltaire, Mirabeau; *Ibidem*, p.326: Ioan Budai Deleanu în *Țiganiada* este și el influențat de Voltaire.

³² Paul Cornea, *Voltaire et Rousseau en Roumaine*, în *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale*, Budapest, Akadémiai Kiado, 1981 p.73-74; între 1770-1821 nu se poate vorbi de un "succes" a lui Voltaire ci de o "rumoare" Voltaire; de exemplu Veniamin Costache (1768 -1846) personalitate de mare calibru intelectual în jurul anului 1800 nu-l agreea pe Voltaire. vezi Keith Hitchins, *The spirit of the times in the Romanian Principalities, 1770's-1820's*, în *Caielele David Prodan*, nr.1, 1994, p.25-26.

³³ Eduard Fueter, *op.cit.*, p.461-471.

³⁴ Mă refer în special la Biblioteca "Teleki-Bolyai" din Târgu-Mureș, probabil cunoscută lui Maior, care deținea volume din Voltaire; vezi în Iacob Mârza, *La circulation de l'oeuvre de Voltaire en Transilvanie au XVIIIe siècle*, în *Synthesis*, V, 1978, p.157.

³⁵ Nu exista, în sens strict, istoric în secolul Luminilor. Exista scriitorul, filosoful, moralistul, care prin subiectele abordate erau considerați, mai mult sau mai puțin istorici, vezi Louis Trénard, *op.cit.*, p.74-75.

³⁶ Eduard Fueter, *op.cit.*, p.419.

³⁷ *Ibidem*, p.470; Maria Protase, *Petru Maior - un ctitor...*, p.64.

³⁸ László Ferenczi, *op.cit.*, p.188 (citându-l pe M. Gusdorf pentru care "... evenimentul fundamental al secolului al XVIII-lea este retragerea lui Dumnezeu.").

³⁹ Eduard Fueter, *op.cit.*, p.446.

modalitatea comunicării: incisivitatea, ironia⁴⁰ dar și prudența în materie de critică socială⁴¹.

Așadar imixtiunile teologiei în domeniul filozofiei sau istoriei sunt nule și neavenite: "Deci, de vei afla cumva undeva că biserica sau întru învățătura istoricească doară au greșit, sau că unele canoane sau așezămînturi ... le-au mutat, nu te vei minuna, nici te vei sminti ..." ⁴².

Spre deosebire de Maior, Samuil Micu în *Scurtă cunoștință a istoriei românilor ... rezervă jumătate din volum faptelor de istorie bisericească, și tomul IV din Istoria, lucrurile și întâmplările românilor*; iar Gheorghe Șincai și-a structurat *Hronica...* după modelul analelor medievale, ceea ce l-a obligat la o tratare în paralel, nediferențiată a istoriei politice și ecleziastice.

Dominante sunt la Petru Maior trăsăturile ce caracterizează istoriografia iluministă - alături de care întâlnim de altfel, și elemente din perioada germinației romantismului - opere pătrunse de spirit laic, de sensul istoricității și de cultul pentru reconstituirea exactă a adevărului istoric.

Încă din motto-ul *Istoriei pentru începutul românilor...*: "Cu anevoie iaste a nu grăi adevărul ..." istoricul a manifestat constant, insistent aceeași intransigență în considerarea obiectivității ca o condiție primordială a istoriografiei, numind-o "deregătorie a adevărului". În întreaga sa operă istorică sunt foarte multe pasaje în care este incriminat subiectivismul, tendențiozitatea, lipsa de obiectivitate, de la Vopiscus până la contemporanii săi: "Cîți sînt și acum, pre carii de îi va chiera oare carele om mare adeseori la prînz și îi va omeni, scriu minciuni de vița aceluia, puțin grijindu-se oare adevărate sînt, sau ba!" ⁴³

Istoria este un proces în continuă dezvoltare, în concepția lui Maior, o înlănțuire a fenomenelor istorice, care, treptat, devin o cucerire a spiritualității omenești transformându-se într-un adevărat îndreptar corectiv: "... ca văzînd românii din ce viță strălucită sînt prășiți, toți să se îndemne strămoșilor săi întru omenie și în buna - cuviință a le urma ..." ⁴⁴.

Astfel, istoricul a ajuns să considere că societatea se conduce după legile ei proprii, în care omul, uzând de rațiune, poate păși pe drumul progresului, poate interveni în evoluția istorică modelându-i mersul în conformitate cu principiile filosofice ale luminilor, care propovăduiau noua alianță a trecutului cu prezentul și trebuia să inaugureze un nou raport cu lumea umană, istoriei fiindu-i atribuită o funcție cu valori psihologice, morale și religioase⁴⁵. Ideologia a intervenit în munca istoricului ca o motivație care incită la cercetare, ca o cale epistemologică a măsurii și cunoașterii constrângând la respectarea normelor precise⁴⁶.

Demnă de remarcat este poziția lui Maior față de cauzele evenimentelor. Pentru cărturar istoria înseamnă cercetarea faptelor, reconstituirea legăturilor dintre ele și pe această cale surprinderea evoluției lor: "Traian, ... văzînd cum vistieria cea împărătească cu darea dajdei cea pre tot anul păituită cu Decheval, craiul dachilor, se deșartă, despre altă parte privind că dachii își îmulțesc oastea și de ce de ce se mai sălbătesc, cugeta să înfrîngă sumeția dachilor și să scape pre romani de rușinata păituire ce făcuse mișelul Domițian cu Decheval" ⁴⁷. Așadar, Maior a sesizat interdependența cauzelor care au dus la războiul dacilor cu romanii, procedeu în consonanță cu cercetările timpului⁴⁸ aflate sub influența lui Leibniz și Descartes⁴⁹.

Pe de altă parte, atunci când nu poate reconstitui cauzele evenimentului, Maior face rabat de la

⁴⁰ *Ibidem*; vezi și Pompiliu Teodor, *Aufklärung and Nation*, p.269.

⁴¹ Béla Kopeczi, *Le "Bon Sauvage" en Europe Centrale et Orientale*, în *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Orientale*. Budapest, Akadémiai Kiado, 1981, p.17.

⁴² Petru Maior, *Procanon...*, p.93.

⁴³ Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia...*, Postfață de Gavril Istrate, Iași, "Junimea", 1990, p.41.

⁴⁴ *Ibidem*, p.7.

⁴⁵ Georges Gusdorf, *op.cit.*, p.401, 432.

⁴⁶ *Ibidem*, p.453-454.

⁴⁷ Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Postfață de Gavril Istrate, Iași, Junimea, 1990, p.11.

⁴⁸ Vezi, Nicolae Balotă, *L'École transylvanie: la conception philologique, historique et linguistique*, în *C.R.L.*, 2, 1977, p.19 ; de asemenea, vezi și Eduard Fueter, *op. cit.*, p.419-420; în aceeași ordine de idei pentru distincția istorie-rațiune, poziția istoricului față de rațiune, vezi Ernst Cassirer, *La philosophie des lumières*, Traduit de l'allemand et présenté par Pierre Quillet, Fayard, p.194-202.

⁴⁹ Andre Lagarde, Laurent Michard, *XVIIIe siècle - les grandes auteurs français du programme*, 5e Edition, 1956, Collection Textes et Littérature, Bordas.

principiul cartezian, fiind de părere că descrierea corectă a faptelor este utilă științei, chiar dacă nu le putea arăta cauzele: "... alta este a se face cuiva cunoscută însăși fapta, și alta scoposul ori pricina ei"⁵⁰.

Pentru condiționarea firească cauză-efect, în care constă procesul de devenire istorică, Maior a recurs la reconstituirea anumitor evenimente, creditul pentru adevăr fiind transferat plauzibilului: mărturii indirecte, puterea logicii, "firea lucrurilor omenești".

Astfel, atunci când documentele, scrierile autorilor antici au fost insuficiente și nerelevante, iar apelul la arheologie, numismatică, epigrafie, folclor, filologie⁵¹ (pentru a demonstra latinitatea limbii române, la etimologii, onomastică, toponimie, la elemente de morfologie, fonetică, lexic) au fost neconcludente în interpretarea evenimentelor majore ale originii noastre, Petru Maior și-a creat singur, intuitiv instrumentarul de lucru constând în înțelegerea omului, a gândurilor și frământărilor sale. Percepând aceste realități la o altă dimensiune - diferită de cea circumscrisă de către Dimitrie Cantemir, spre exemplu⁵² - conferind noi valențe obiceiurilor și reacțiilor populare de adaptare la o situație dată, a psihologiei colective sau individuale, istoricul transilvănean le-a deferit acestora rolul determinant⁵³: "...oare rămas-au Dachia și de mueri deșartă, au numai de bărbați, singur acela se poate îndoi, carele nu știe cumplitele peristasuri ale războiului ... sau lucrurile omenești cu totul îi sînt necunoscute"⁵⁴.

În conformitate cu concepția istorică iluministă europeană, istoria oamenilor este, așadar, o sumă a inițiativelor individuale, o combinație de comportamente care se adună sau se anulează⁵⁵.

Maior și-a dat seama că rezumată la o documentare exhaustivă (vezi, Gheorghe Șincai) istoria rămâne exterioară istoriei, că pentru sesizarea interdependenței cauzale a fenomenelor și a semnificațiilor lor e nevoie de solicitarea tuturor calităților spirituale și culturale. Asociate documentului și logicii subtile, acestea pot reînvia trecutul dându-i culoare, prospețime, sens și actualitate.

În exegeza de specialitate toate raportările pe care le-a făcut Maior, dialogul purtat de el incisiv și problematic a fost tratat exclusiv prin prisma militantului și polemistului Petru Maior⁵⁶.

Pentru reconstituirea unei imagini cât mai aproape de adevăr, pe lângă latura sa militantă, în raport, de altfel cu întreaga literatură istorică a timpului de la Voltaire, la Schlözer (discipol a lui Voltaire) și la preopinienții săi: Engel și Erder, în abordarea analizei disputațiilor sale științifice trebuie să avem în vedere două aspecte (valențe) ale acestora:

a) Maior, pornind de la premiza unei replici științifice pe care trebuia să o facă împotriva celor "care vomau cu condeiu"⁵⁷ asupra istoriei românilor, încearcă să conecteze problemele românești la mișcarea de idei și politică europeană: "Aceasta urmînd, nu numai limpede vei pricepe zisele cuvinte, ci și nouă cunoștiință de multe cuvinte românești agonisindu-ți, înțelepțește te vei îndemna, aprins de dragostea neamului tău, a îmbogății dialecta Patriei tale, precum toate neamurile Evropei astăzi se nevoesc nu numai a-și curăți limba sa, a o netezi și a o poli, ci și la acea culme de deplinire a o înălța..."⁵⁸.

b) Raportările bogate ale lui Maior la Eder, Sulzer și mai ales Engel servesc substanțial închegării propriei teorii, în contrapunctare. Nu prin mutilarea faptelor ci prin procedee de interpretare, ca o altă modalitate de abordare istorică.

Atât de contestată și disputată retragere aureliană, spre exemplu, a fost abordată de Maior în

⁵⁰ Petru Maior, *Scrieri*, II, București, Editura Minerva, 1976, p. 204.

⁵¹ Vezi, în acest sens o minuțioasă și documentată analiză la Maria Protase, *Petru Maior, istoricul-concepție și metodă în Studii. Revistă de istorie*, tom. 24, 1971, nr.2, p.257-258.

⁵² Vezi, Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, capitolul cu referiri la *Obiceiul moldovenilor*, București, Editura Academiei, 1971.

⁵³ Laura Stanciu, *Petru Maior și cercetarea mentalității în "Istoria pentru începutul românilor în Dachia"*, în curs de apariție în *Cultura creștină*, nr.3, Blaj.

⁵⁴ Petru Maior, *Istoria pentru începutul...*, p.20.

⁵⁵ Georges Gusdorf, *op. cit.*, p.395.

⁵⁶ Maria Protase, *Petru Maior, istoricul: concepție și metodă*, în *Studii. Revistă de istorie*, tom. 24, 1971, nr.2, p.253-265; vezi, mai ales, Idem, *Petru Maior polemist...*, *Facla*, 1973, p.40, 64.

⁵⁷ Petru Maior, *Istoria pentru începutul...*, p.5.

⁵⁸ Idem, *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor ce se incing prin feară*, Buda, 1816, p.130.

contrapondere cu părerile lui Enghel contraargumentând cu situația strategico-politică a zonei. Istoria românilor fiind văzută, așadar, ca parte integrantă a istoriei europene: "Apoi, de nu ar fi fost aceleși năcazuri, în zilele acele, și în Misia, unde zic protivnicii că toți romanii s-au strămutat din Dachia, poate că ceva asemănare de adevăr ar avea cuvântarea lui Enghel ... Ba Illiricul și Misiia cu totul o pustiise varvarii, și aceasta fu cauza căci Aurelian se deznădăjdui a mai putea ține Dachia împărăției romanilor îmbinată ..."59.

Urmărită pe fragmentele ei, dialogul-polemică invederează combaterea imigraționismului de toate nuanțele, cu apărarea romanității pure și a autohtoniei. Ea se dovedește a fi mai mult dispută științifică, de unde și preferința lui Maior pentru Enghel, opinent mai serios, mai complex, discipol și oponent a lui Schlözer60, prin intermediul căruia contactul cu istoriografia europeană a timpului se intensifică, din dorința ambelor părți de explicitare.

Polemica exclusivă presupune o altă detașare decât cea pe care și-a îngăduit-o Maior. Pe un spațiu de-a dreptul impunător față de cel rezervat replicii își construiește expunerea istorică proprie, care trage mai mult în cumpănă prin ea însăși decât ca ripostă. În controversă însă, crezul lui Maior transpare condensat, aplicat practic, accentul căzând în economia lucrării pe rezultate, pe reconstituirea istorică, prin coasocierea perspectivei istorice cu semnificația momentului contemporan61, ceea ce îl și impune atenției contemporanilor: "Oare ungurii, prenobilul neam, pentru că au craiu neamț și generoșii croați, pentru că sînt subt ocărnuirea banului de neam ungur ... trăbue a să zice ei nefericiți ? ... Întru adevăr, românii mai vreau a fi supuși și acum Austriei, decât Porții Constantinopolitane"62.

Raportările polemice îi furnizează ades lui Maior material într-o permanentă concordanță cu cultura europeană. Disputele sale lingvistice cu Bartolomeo Kopitar, reputat slavist, promotor al ideilor lui Schlözer cu privire la contribuția slavilor la istoria omenirii, și discipol al său63, au fost inspirate de Leibniz, pentru adoptarea unui alfabet universal și Volney, preocupat de simplificarea ortografiei64.

Rolul chintesent al operei este oricum acela de a lansa elaboratul istorico-teoretic al lui Maior. Înscriindu-se pe linia comparatismului, Maior își formează o privire de ansamblu asupra civilizației omenesti: "Deci dar toate națiile firești se cuprind în marea nație a neamului omenesc, iar deosebitele numiri a singuratecelor nații sînt numai întîmplătoare"65, înscriindu-se astfel în familia iluministilor francezi (Voltaire Diderot ș.a.m.d.) pentru care cultura înseamnă laicizarea spiritului, dar și desăvârșire morală (vezi Voltaire, Riegger Schlözer, Mosheim) în cadrul solidarității iluministe66: "Așadar, potrivit cu înțelepciunea este ca toți oamenii ... să se iubească unul pe altul ca frații și o nație să alerge cu ajutoriu alteia, spre înaintarea culturei de la care derează fericirea de comun"67.

În acest context, cultura românească trebuie să participe și să beneficieze de emulația culturală dintre națiunile Europei68, de ajutorul reciproc "spre înaintarea culturei" cale sigură a progresului și dovadă a nivelului înaintat de civilizație: "Aceasta dacă face vreo nație, arată în faptă că au agiuns la adevărata cultură și că trebuie a să zice ia adevărat nobilă"69. "Iată, așadar, o adevărată pagină de filosofie practică a culturii puternic ancorată în mișcarea ideologică europeană a timpului70.

⁵⁹ Idem, *Istoria pentru începutul...*, p.34-35.

⁶⁰ Iosif Wolf, *Repere europene în istoriografia Școlii Ardelene*, în *Stat, Societate, Națiune. Interpretări istorice*. Îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Rădușiu, Pompiliu Teodor, Cluj, Edit. Dacia, 1982, p.280, 287.

⁶¹ Maria Protase, *Petru Maior, istoric ...*, p.260.

⁶² Petru Maior, *Scrieri*, p.238.

⁶³ Iosif Wolf, *op.cit.*, p.287.

⁶⁴ Dumitru Popovici, *La litterature roumaine a l'époque des lumieres*, Sibiu, Centru de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania, 1945, p.242.

⁶⁵ Petru Maior, *Scrieri*, p.241.

⁶⁶ Gabriela Manolache, *Petru Maior în conștiința modernă (1812-1848)*, Lucrare de diplomă, Cluj, 1979, p.45.

⁶⁷ Petru Maior, *Scrieri...*, p.242.

⁶⁸ Adela Becleanu Iancu, *Geneza culturologiei românești*, Iași, Editura Junimea, 1974, p.141.

⁶⁹ Petru Maior, *Scrieri ...*, p.242.

⁷⁰ Apud Romul Munteanu, *Particularités des Lumières roumaines* în *C.R.L.*, 1977, nr.2, p.17.

Vindecarea complexului de inferioritate recomandă, prin însăși logica luminării și a spiritului de emulație, soluția imperios necesară: teoria și practica imitației. Este încă una din descoperirile ideologice ale epocii de aceeași evidentă geneză iluministă, ceea ce face ca, cele trei probleme - reabilitarea, emulația și imitația - să fie mereu și indisolubil asociate.

Toate cele de mai sus ne arată că deși opera sa istorică e scrisă într-un timp relativ scurt⁷¹, pentru istoricul Maior rapiditatea nu e decât foarte arareori grabă, amintindu-ne din nou de Voltaire⁷².

De altfel, prin dialogul purtat în aproape întreaga sa operă, Maior a dovedit că avea conștiința propriei sale contribuții în corelație cu scrisul istoric european al timpului: "Petru Maior au dat la lumină *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Unul din Viena a făcut o *Refensie* asupra *Istoriei*. Maior au făcut *Animadversii* la acea *Refensie*. Vieneanul au făcut răspuns asupra *Animadversiiilor*. Maior au făcut *Reflecsii* asupra acestui *Răspuns*. Vieneanul au făcut iar o *Refensie* asupra *Reflecțiilor* lui Maior. Și mai pre urmă Maior au făcut *Contemplația* asupra acestei din urmă *Refensie* și așa au încetat Vieneanul de a mai scrie asupra românilor"⁷³.

Iată cum, pătrunderea "Luminilor" europene nu constituie numai un fenomen de contaminare și circulație ideologică-literară, de influență, adaptare și remodelare, ci și de adevărată osmoză și cataliză spirituală.

Maior, pe parcursul **disputațiilor** sale, face dese aprecieri la adresa adversariilor săi, numindu-i "bărbați cu multă învățătură" fapt ce automat îl propulsează (în concepția sa) în galeria oamenilor de cultură ai timpului: "Această împotrivire, măcar că e țintită spre micșorarea românilor, totuși iaste lăudată și pentru că e pornită de la bărbați cu multă învățătură într-armați, și pentru că e născută a da prilej ea mai încolo sau să cerce sau să se întărească adevărul"⁷⁴.

În ansamblu a rămas marele câștig al receptării iluminismului francez pe terenul unor aspirații proprii, interesul masiv al iluminismului german pentru istoria și cultura popoarelor est-europene prin L.A. Schlözer, L. Albrecht Gebhardi, Hans Erich Thunmann, Christian von Engel și mai cu seamă Herder.

Cărțile prezente în biblioteca lui Maior din perioada reghineană și budapestană: Heinecius, Muratori, Pufendorff, Du Cange, Pray, Benkö, Van Espen, Baumeister, Bayle, Voltaire cu *Lettres Anglaises*, care îi oferea o imagine asupra secolului al XVIII-lea⁷⁵, denotă sfera de interes al istoricului.

Petru Maior depășește limitele relativ sărace ale literaturii luminate oficiale, adâncindu-se în vasta literatură a Reformei și a dizidenței catolice din ultimele secole. Catalogul cărților sale reconstituie un peisaj bibliografic dominat de cărți interzise de papalitate prin *Index librorum prohibitorum*. O surpriză este depășirea interesului pentru galicanismul "clasicizat" al lui Bossuet, fie și în varianta bavareză a lui Justin Febronius și parcurgerea consistentă a literaturii janseniste sau a Reformei. Din prima categorie l-a citit pe Blaise Pascal cu ale sale *Litterae provinciales a W. Wendrochio* și Bernhard Zeger von Espen, pe Petrus de Marca și pe Joannes Opstraet, a cărui scriere *Disertatio de locis theologices* a tradus-o și prelucrat-o, pe Louis de Thomassiu, ca și pe Luigi Antonio Muratori cu lucrarea sa de factură jansenistă *De ingeniorum moderatione in religionis negatio*. Actele tipărite ale sinodului jansenist de la Utrecht din 1763, culegere considerată de Roma drept cea mai scandaloaasă carte a secolului. Cât despre reformați el a cunoscut opera lui Melancton și a exegetului acestuia, Victoriu Strigel, a lui Justus Lipsius și Johannes Marck.

Prezența acestor cărți de la istoriografia savantă a secolului al XVII-XVIII-lea (Mabillon, Muratori, Heinecius) și până la Leibniz, Martini, Schwandter, Dimitrie Cantemir ne dezvăluie laboratorul creației lui Maior și totodată, posibila, paletă de influență istoriografică exercitată asupra lui⁷⁶.

⁷¹ Referindu-se la *Istoria besericii...*, Maior în *Cuvint înainte* a afirmat: "Eu, întru acea scurtă vreme, în care am lucrat la această *Istorie*, nu atîta pot zice că o-am iscusit, cît că o-am grămădit...", în Petru Maior, *Scrieri...*, p.96.

⁷² Silvian Iosifescu, *Voltaire-1983*, București, Editura Albatros, 1983, p.91.

⁷³ Petru Maior, *Scrieri...*, p.200.

⁷⁴ *Ibidem*, p.87.

⁷⁵ László Ferenczi, *Les autobiographies de Voltaire et l'expérience dans la politique mondiale*, în *Transactions of the Seventh International Congress on the Enlightenment*, Budapest, at the Taylor Institution, Oxford, p.1175.

⁷⁶ Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium...*, p.196, 200.

Luminile europene ajută în mod hotărâtor spiritul românesc să-și descopere propria identitate etnico-spirituală, să-și formuleze propriile aspirații, convingeri, și de ce nu, să-și definească dimensiunea europeană.

Așadar, prin această analiză putem spune că departe de a se topi în iluminismul occidental, iluminismul de la noi s-a afirmat specific și universal, "tonul epocii" traducându-se în expresii particulare, iar expresia particulară a fost într-o incontestabilă măsură, dimensiunea tonului epocii.

În înțelegerea percepției luminilor în cazul Școlii Ardelene, a lui Petru Maior nu se poate realiza prin plasarea acestuia într-o ambianță iluministă franceză sau germană, ci prin dezvăluirea conținutului iluminist al creației sale, cu notele sale definitorii așa cum ele s-au cristalizat în funcție de tradiția culturală umanistă și de problemele societății românești. Dar exegeza modernă impune și în cazul lui Petru Maior situarea lui în raport cu epoca, cu climatul Luminilor europene.

O atare apreciere este cu atât mai necesară cu cât un anume tradiționalism grefează și astăzi interpretarea istoriografică a Școlii Ardelene, a lui Petru Maior în cadrul acesteia. Dacă cercetarea a făcut pași sensibili pe drumul încadrării istoricilor curentului în discuție (iluminism) unui curent de gândire europeană, este tot atât de evident faptul că despre Petru Maior ca istoric aflat la confluența ideologiei iluministe cu cea romantică s-au spus încă prea puține lucruri. Aceasta pentru că aprecierile au urmat fie drumul bătătorit al detașării ideilor fundamentale istorice: latinătate, continuitate, unitatea poporului român, fie că au evidențiat numai concepția sa filologică, social-politică și istorică din perspectivă strict iluministă.

Aspecte din cele mai interesante se oferă unei cercetări de istoria istoriografiei, în căutarea unor răspunsuri hotărâtoare nu numai pentru definirea lui Petru Maior, ci în mai mare măsură pentru momentul reprezentat de Școala Ardeleană în formarea generației istoricilor romantici, moment la care Maior și-a adus aportul său indiscutabil.

LAURA STANCIU
Universitatea "1 Decembrie 1918"
Alba Iulia